

А. Шульга,доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОКАРАННЯ ЯК СКЛАДНИК ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНІ ПОСЯГАННЯ НА ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Питання правової охорони земельних ресурсів від суспільно небезпечних посягань як були, так і є достатньо актуальними. Це, насамперед, пов'язано з важливістю земельних ресурсів як для держави, суспільства так і окремої особи. Кількісні та якісні характеристики земельних ресурсів, їх правовий статус, а також забезпечення правової охорони земельних ресурсів виступають важливими складовими частинами загальнодержавної безпеки. Одним із найбільш дієвих засобів забезпечення охорони земельних ресурсів України від суспільно небезпечних, винних та протиправних посягань є встановлення кримінальної відповідальності. При цьому дві із трьох форм реалізації кримінальної відповідальності як обов'язкова частина мають покарання. Тому вирішення питань, пов'язаних із цим кримінально-правовим інститутом, є необхідною умовою забезпечення належної охорони земельних ресурсів в Україні.

Метою статті є аналіз покарання за складника форм реалізації кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання на земельні ресурси України.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями правової охорони природних ресурсів у тому числі й земельних ресурсів займалися і займаються

на сьогодні такі вчені: В.І. Андрейцев, Ю.С. Богомяков, М.М. Бринчук, Т.Д. Бушуєва, В.П. Владимиров, С.Б. Гавриш, Н.С. Гавриш, П.С. Дагель, О.В. Дубовик, О.О. Дудоров, Є.М. Жевлаков, О.С. Колбасов, З.Г. Корчева, С.М. Кравченко, У.Я. Крастиньш, Б.М. Леонтьєв, Н.О. Лопашенко, Ю.І. Ляпунов, В.К. Матвійчук, В.Л. Мунтян, П.С. Матишевський, І.І. Митрофанов, В.О. Навроцький, В.В. Петров, П.Ф. Повеліцина, Б.Г. Розовський, В.Я. Тацій, Н.І. Тітова, Ю.С. Шемшученко, Н.Г. Шимбарєва, М.В. Шульга, а також В.М. Захарчук, М.В. Кумановський, Р.О. Мовчан, О.С. Олійник, С.М. Ребенко, І.С. Тальянчук, Н.Ю. Цвіркун та інші фахівці із кримінального, екологічного права та кримінології.

Виклад основного матеріалу. Одним із вагомих складників форм реалізації кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні посягання на земельні ресурси України є покарання, невідворотність якого належить до визначальних принципів кримінального права. Названий принцип потрібно розглядати як міжгалузевий, який знаходить своє втілення у нормах кримінального, кримінального процесуального і кримінально-виконавчого права.

Покарання, як відомо, вважається найбільш суворою формою державного примусу, яка є ефективним

засобом охорони об'єктів від суспільно небезпечних посягань, закріплених у ч. 1 ст. 1 чинного КК України. Актуальним для всієї правоохоронної й судової систем залишається забезпечення невідворотності покарання [1, с. 183]. Лише за такої умови повністю може виправдати себе відома теза, що покарання – це «необхідний засіб охорони суспільства від посягань» [2, с. 296]. Викладені положення необхідно враховувати під час розкриття питання покарання за кримінальні правопорушення, передбачені частинами 1 і 2 ст. 197-1 та статтями 239, 239-1, 239-2, 254 КК України, як складової частини форм реалізації кримінальної відповідальності.

Покарання має дуалістичний характер: з одного боку, воно передбачає кару та відплату за вчинене кримінальне правопорушення, з другого – виправлення засудженого й соціальне відновлення його особистості. Його цілком справедливо слід вважати одним з важливих засобів протидії злочинності, передусім в аспекті забезпечення його невідворотності, захисту прав, свобод та інтересів людини [3, с. 410]. У зв'язку із цим останнім часом дедалі більше вчених указують на необхідність формування конкретних критеріїв, що впливають на поняття, класифікацію й призначення покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Це стосується й покарання, як складника форм реалізації кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти земельних ресурсів України.

Доктрина сучасного кримінального права у сфері теорії пеналізації ґрунтується на ідеї оптимізації вітчизняного механізму кримінально-правового реагування на девіантні прояви в суспільстві. Тому заслуговують на підтримку позиція тих науковців-правників, які переконують, що для оптимізації у сферах покарання необхідно (а) змінити алгоритм конструкції щодо деяких кримінально-правових санкцій шляхом звуження

їх меж з прив'язкою до певної категорії кримінальних правопорушень; (б) нормативно вдосконалити приписи ч. 1 ст. 65 КК України з метою більш конкретної регламентації підстав суддівського розсуду; (в) закріпити чіткі критерії призначення покарання за вчинені кримінальні правопорушення; (г) створити спеціальні правила призначення такого покарання за такі правопорушення й відкоригувати вже існуючі [4].

Кримінально протиправне діяння й покарання за своєю внутрішньою сутністю є різними соціально-правовими явищами, хоча вони перебувають у тісній взаємодії. За слушним зауваженням П. Рікера, саме вчинений злочин певною особою передуює її покаранню [5, с. 44]. Злочин, а сьогодні кримінальне правопорушення як загальне поняття цього явища – це завжди діяння окремої людини (групи індивідів), яка протиставляє свою волю і свої бажання волі держави, суспільства і при цьому не виконує вимог закону, не дотримується кримінально-правових заборон, установлених національним законодавством. Покарання – це державно-правовий засіб, що становить собою реакцію держави на кримінально протиправну поведінку особи [6, с. 219, 220].

Визначення мети покарання є однією з найскладніших проблем у доктрині права. Однозначне вирішення проблем, пов'язаних зі встановленням такої мети та її реалізації, на практиці робить покарання більш ефективним інструментом у процесі протидії злочинності. У середовищі науковців літературі існує декілька напрямків дослідження мети покарання. Представники першого вважають, що в покаранні немає жодної іншої мети, окрім помсти (відплати, карі) за скоєне кримінальне правопорушення [7, с. 114–120; 8, с. 138–147; 9, с. 16–32; 10, с. 99–103]. Це так звана абсолютна теорія покарання. Представники другого напрямку (відносна теорія покарання) обстоюють

досягнення корисної мети покарання шляхом попередження вчинення кримінальних правопорушень. Попередження може бути загальним (воно утримує нестійких громадян від вчинення кримінально протиправних діянь) і спеціальним (попереджає рецидив з боку вже засудженого) [11, с. 26–37]. Треті є представниками змішаної теорії, яка поєднує ідеї абсолютної й відносної теорій покарання. Цілями останнього вони вважають залякування й відплату (кару), загальну і спеціальну превенцію [12, с. 233–235; 13, с. 28, 29].

Видатний англійський юрист К. С. Кенні серед різних цілей покарання основною вважав запобігання злочинам, що підтверджує наше переконання у первинності саме цієї мети покарання. Крім названої мети, він указував також на задоволення почуття справедливості потерпілого зокрема й покращення, у зв'язку із цим, моральності суспільства в цілому. Мета попередження, як зазначав правознавець, може бути досягнута шляхом (а) позбавлення злочинця можливості на певний час або назавжди вчиняти злочини й (б) впливу на свідомість як злочинця, так і на свідомість інших індивідів. Останнє є основною метою покарання. Водночас автор зазначав, що оцінювання покарання тільки як засобу превенції злочинів й перевиховання злочинця у сучасній громадській думці видається занадто утилітарною [14, с. 159]. Застосовуючи покарання, держава в особі суду насамперед прагне покарати винного, оскільки на цю діяльність вона має виключну монополію. Це дійсно необхідно також і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого зокрема й соціуму в цілому.

Мета виправлення засудженого припускає усунення його суспільної небезпечності, тобто такий вплив покарання, в результаті якого він під час і після відбування покарання не вчинить нового кримінального пра-

вопорушення. Виправлення полягає в тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести психологічні корективи в його соціально-психологічні риси, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити дотримуватися положень кримінального законодавства або (що є кращим), прищепити (нехай навіть під страхом покарання) законослухняність і повагу до закону.

Якщо вести мову про кримінальні правопорушення проти земельних ресурсів України, то мета покарання в цьому випадку полягає перш за все у попередженні вчинення цих правопорушень безпосередньо як самим засудженим, так й іншими особами – потенційними правопорушниками. Кара за його вчинення є обов'язковим складником мети покарання. Основними причинами існування злочинності у сфері охорони, раціонального використання й відтворення земельних ресурсів є незначні покарання, які дозволяють вважати такі злочини суспільно незначними й фактично, так би мовити, безкарними. При цьому чомусь не враховується глобальна важливість земельних ресурсів як для окремого індивідуума, так і для суспільства в цілому. Ось чому логічним вирішенням означеної проблеми слід назвати підвищення рівня караності за такі діяння, незважаючи на культивованій у сьогоднішньому соціумі принцип гуманізації покарання. А тому треба погодитися з тим, що головними умовами досягнення мети покаранням у кримінальному праві слід визнавати (а) невідворотність його застосування за вчинення будь-якого посягання на земельні ресурси і (б) достатні міри суворості й репресивності покарання за них.

Щодо невідворотності застосування кримінального покарання, то зазначимо таке. Як підкреслював свого часу С.В. Познишев, лише за умови, що випадки безкарності

складатимуть виняток, у громадян може виникнути впевненість у неминучості покарання [15, с. 377]. На жаль, стосовно посягань на земельні ресурси випадки безкарності є майже правилом. На такий стан речей впливають декілька основних чинників, як от: 1) висока латентність означених діянь; 2) застаріле ще з радянських часів ставлення до землі як до другорядного, нічийного ресурсу; 3) відчутний корупційний складник у цій царині. Виправлення вказаної ситуації лише засобами кримінально-правового впливу, звичайно, неможливе. У цій справі необхідний комплекс державних землеохоронних заходів, а саме: а) подолання корупційних проявів; б) гарантування сприятливих умов для ведення законного й екологічно небезпечного землеробства; в) реформування правоохоронної системи, спрямованої на забезпечення належної охорони земельних ресурсів України; г) створення системи екологічної й землеохоронної освіти тощо.

Станом на сьогодні невідворотність застосування кримінального покарання як умова досягнення його мети виконується, як правило, умовно. Суворість покарання полягає в тому, що воно повинно нести в собі суттєві обмеження й позбавлення для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а тому сама перспектива його застосування має бути суттєвим стримуючим чинником для осіб, схильних до вчинення таких діянь [16, с. 350]. Кримінальні правопорушення проти земельних ресурсів України належать до кримінальних проступків, а тому й суворість покарання за їх учинення в чинному КК України встановлена відносно незначною. Явним свідченням не на користь суворості покарання служать і матеріали судової практики. Зміна такої ситуації можлива лише шляхом посилення покарання та, відповідно, віднесення цих правопорушень до тяжких злочинів або середньої тяжкості.

Важливо відмітити, що оцінка таких діянь відображається в санкціях відповідних статей, що входять до цієї групи злочинів, а конкретно – за допомогою таких юридичних інструментів, як вид і розмір покарання. В основі побудови кримінально-правових санкцій покладено принципи: 1) неухильного дотримання законності; 2) рівності громадян перед законом; 3) невідворотності відповідальності; 4) демократизму; 5) гуманізму; 6) диференціації відповідальності; 7) індивідуалізації покарання згідно з характером і ступенем суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення та його мотивами, з особистістю винного, характером і розмірами завданої шкоди, й обставинами, що пом'якшують чи обтяжують покарання тощо. У зв'язку із цим логічно вважати, що санкції кримінального закону повинні відповідати диспозиціям його статей, тобто характеру, ступеню суспільної небезпеки, тяжкості кримінального правопорушення, а також кваліфікуючим або пом'якшуючим покарання ознакам складів правопорушень, передбачених у диспозиціях відповідних статей [17, с. 122].

Санкція, як мірило суспільної небезпеки вчиненого кримінально протиправного діяння, у тому числі й посягання на земельні ресурси, обов'язково має бути адекватною вчиненому. Інакше кажучи, її величина повинна перебувати у прямій залежності від реальної суспільної небезпеки діяння, яке описується в диспозиції певної статті й узгоджуватися з іншими санкціями, що забезпечують справедливість покарання [18, с. 8]. Суд, призначаючи покарання, обмежений рамками санкції кримінально-правової норми й не має права виходити за них у бік його посилення.

Ефективність покарання, закріпленого в санкціях частин 1 і 2 ст. 197-1, а також статей 239, 239-1, 239-2, 254 КК України, може бути

забезпечена лише за умов відповідності встановленої в законі санкції принципам кримінального права, диспозиціям кримінально-правових норм, а також забезпечення їх наукової обґрунтованості й взаємоузгодженості. На сьогодні бракує якоїсь спеціальної шкали для встановлення санкцій, адекватних суспільній небезпеці того чи іншого кримінального правопорушення. Ось чому для вирішення означеної проблеми вбачається за необхідне розробити шкалу відповідності виду й розміру покарання ступеню та характеру суспільної небезпеки кримінально протиправного діяння. У зв'язку із цим П.С. Матишевський висловив точку зору, що «санкція відповідної статті має законодавчо визначену модель можливого покарання за вчинення того чи іншого злочину» [19, с. 79].

Водночас варто наголосити, що ефективність кримінально-правового впливу на суб'єкта кримінальних правопорушень проти земельних ресурсів України залежить від певних чинників, у тому числі й оптимальних меж санкцій, передбачених у частинах 1 й 2 ст. 197-1 і статтях 239, 239-1, 239-2, 254 КК України та їх обґрунтованості. На наше переконання, від чітко сформульованої конструкції кримінально-правової санкції статті залежить обсяг судового звинувачення і призначення відповідного покарання. При цьому зауважимо, що єдності у погляді учених на порушену проблему немає. Одні дослідники наполягають на розширенні повноважень суддів при виборі міри покарання, інші – проти таких дій [20, с. 153]. Безумовно, брак однастайності підходів серед науковців щодо зазначеного питання залишила актуальною для вітчизняного кримінального законодавства проблематику визначення мінімальних і максимальних меж санкцій статті Особливої частини КК України. Не припиняються спроби довести нагальну потребу звуження мінімальних і максимальних меж покарання у вигляді позбавлення

волі, тобто вказана проблема продовжує бути дискусійною у кримінально-правовій доктрині [21, с. 24].

Наведене вимагає підтримати позицію правознавців, які переконують, що у процесі законотворчої діяльності належить враховувати положення закону, де розмір санкції має віддзеркалювати дійсний характер і ступінь суспільної небезпеки діяння. Особливого значення ця вимога набуває під час формування законодавцем санкцій норм, спрямованих на невід'ємні права будь-якого громадянина [22, с. 360]. Адже дійсно, що в нашому випадку вважаємо більш прийнятним для запровадження у вітчизняне законодавство підхід, який закріплює систему типових санкцій шляхом градування видів покарання за кримінальні правопорушення проти земельних ресурсів України на певні ступені. Така позиція зумовлена певними позитивними моментами, оскільки це дасть можливість обмежити суддівське свавілля зі збереженням достатньої можливості індивідуалізації покарання й запровадити чітку диференціацію кримінальної відповідальності за такі посягання.

Висновки. Наявна практика призначення покарання за кримінальні правопорушення проти земельних ресурсів України у зв'язку з поширеністю їх учинення служить одним з індикаторів соціально-правової зумовленості, логічної узгодженості й соціальної справедливості будь-яких санкцій, а тому наведене дає можливість (а) розширити коло аргументів із приводу внесення певних змін у норми, якими регламентується питання відповідальності за посягання на земельні ресурси, (б) критично оцінити ті чи інші рішення законодавця і (в) знайти способи для підвищення ефективності притягнення до кримінальної відповідальності винних у їх скоєнні.

У статті досліджено проблеми, пов'язані з розумінням покарання як обов'язкової складової частини форм реалізації кримінальної

відповідальності за кримінальні правопорушення проти земельних ресурсів України. Розкрито юридичну сутність покарання як одного із ключових кримінально-правових інститутів. Проведено аналіз історичних витоків виникнення цієї кримінально-правової матерії.

Як відомо, людині властиво не тільки дотримувати, а й порушувати правові норми. У зв'язку із цим у кожній державі існує система заходів, які захищають кожну особу окремо і суспільство загалом від порушників закону та відновлюють справедливість. Якщо людина не хоче поважати закон і не виконує його приписів, то відповідною реакцією закону є притягнення до кримінальної відповідальності та застосування покарання. Застосування каральних заходів належить до числа найдавніших соціальних практик, які здавна і скрізь використовувались на всіх історичних етапах розвитку суспільства. Покарання залежить від того, які соціальні, політичні, культурні, моральні погляди панують у суспільстві, а тому кримінальний закон повинен бути направлений на розвиток, враховуючи сучасний уклад життя суспільства, стану економіки і фінансів та відповідати правовим і етичним правилам, що складаються на цій базі.

Покарання за кримінально протиправні посягання на земельні ресурси України полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Воно має на меті не тільки кару, але й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових таких кримінальних правопорушень як самими засудженими, так і іншими особами. Своєї мети покарання може досягти лише у випадку дотримання основних його принципів. Актуальним для всієї право-

охоронної та судової систем залишається завдання забезпечення невідворотності покарання за кримінально карані посягання на земельні ресурси України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, форми реалізації кримінальної відповідальності, покарання, мета покарання, земельні ресурси.

Shulha A. Punishment as a component of forms of implementation of criminal responsibility for socially dangerous environments on Ukraine's land resources

The article examines the problems associated with the understanding of punishment as a mandatory part of the forms of criminal liability for criminal offenses against land resources of Ukraine. The legal essence of punishment as one of the key criminal law institutions is revealed. An analysis of the historical origins of this criminal law.

As you know, a person tends not only to comply but also to violate legal norms. Therefore, in every state there is a system of measures that protect each individual and society as a whole from violators of the law and restore justice. If a person does not want to respect the law and does not follow its instructions, then the appropriate reaction of the law is to prosecute and apply punishment. The use of punitive measures is one of the oldest social practices that have long been used everywhere at all historical stages of society. Punishment depends on what social, political, cultural, moral views prevail in society, and therefore the criminal law should be aimed at development, taking into account the modern way of life, the state of the economy and finances and comply with legal and ethical rules.

The punishment for criminally unlawful encroachments on the land resources of Ukraine is the restriction

of the rights and freedoms of the convict provided by law. It aims not only to punish, but also to correct convicts, as well as to prevent the commission of new such criminal offenses by both convicts and others. Punishment can achieve its goal only if its basic principles are observed. The task of ensuring the inevitability of punishment for criminally punishable encroachments on Ukraine's land resources remains relevant for the entire law enforcement and judicial system.

Key words: criminal liability, forms of realization of criminal liability, punishment, purpose of punishment, land resources.

Література

1. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш, та ін.; за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге, перероблене та доповнене. Харків : Одиссей, 2004. 1152 с.
2. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін. ; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Київ, Харків : Юрінком Інтер; Право, 2002. 416 с.
3. Денисова Т.А. Покарання в системі протидії злочинності. Вісник асоціації кримінального права. 2013. № 1. С. 409–423.
4. Туляков В.А., Макаренко А.С. Назначение наказания. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wpcontent/uploads/2015/07/1_13.pdf (дата звернення: 24.01.2021).
5. Рікер П. Право і справедливість / пер. із фр. Київ : Дух і літера, 2002. 216 с.
6. Готін О.М. Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності : монографія / МВС України, Луг. акад. внутр. справ ім. 10-річчя ЛАВС, Луганськ, 2004. 288 с.
7. Беляев Н.А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та. 1986. 176 с.
8. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1973. 288 с.
9. Наташев А.Е., Стручков Н.А. Основы теории исправительно-трудового права. Москва : Юрид. лит., 1967. 192 с.
10. Тарбагаев А.Н. Понятие и цели уголовной ответственности. Красноярск, 1986. 120 с.
11. Полубинская С.В. Цели уголовного наказания. Москва : Наука, 1990. 142 с.
12. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. ; за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. 3-тє вид., переробл. та доп. Київ : Юридична думка, 2004. 352 с.
13. Шаргородский М.Д. Наказание, его цели и эффективность. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1973. 160 с.
14. Эстрин А.Я. Развитие советской уголовной политики. Москва : Гос. изд-во совет. законодательства, 1933. 244 с.
15. Познышев С.В. Основные вопросы учения о наказании: исследование. Москва : Типогр. императ. Моск. ун-та, 1904. 407 с.
16. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. 384 с.
17. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів) : навч. посібник. Київ : АртЕк, 1997. 208 с.
18. Філей Ю.В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2006. 18 с.
19. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.
20. Понятовская Т. Г. Уголовно-политическое значение судейского усмотрения при назначении наказания. Актуальные проблемы держави і права. 2010. Вип. 54. С. 152–156.
21. Карпец И. И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1973. 288 с.
22. Дорохіна Ю.А. Теоретичні проблеми кримінально-правової охорони власності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2017. 491 с.